

ВІДЗИВ

офіційного опонента на дисертацію Лясковської Світлани Петрівни «Діяльність органів ВУНК – ДПУ УСРР у галузі економіки: політико-організаційні основи та специфіка (1921 – 1928 рр.)», представлену на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України

Представлене на захист дослідження є непересічним і з точки зору обраної проблематики, і з огляду на опрацьовані авторкою документальні матеріали. Попри активізацію наукового вивчення діяльності ВУНК – ДПУ УСРР завдяки розширенню доступу до архівних фондів після проголошення незалежності України, головним фокусом досліджень залишається репресивна діяльність означених структур, натомість проблематика їх діяльності в економічній сфері в контексті нової економічної політики і надалі є практично недослідженою.

Варто наголосити і на сучасній суспільній значущості роботи для країни, в якій точаться дискусії з приводу розуміння місця й ролі тих чи інших державних інститутів у загальній конструкції управління країною та суспільством. Серед державних інститутів велику увагу привертають органи державної безпеки та їх місце в механізмі державного управління на різних історичних етапах, зокрема добу нової економічної політики. В цьому відношенні історія як наука має значні переваги, оскільки дозволяє звернутися до досвіду в схожих контекстах (якими можна умовно визнати ситуацію 1920-х років та сучасну) та винести з минулого знання про можливі соціальні наслідки тих чи інших рішень та дій.

Період нової економічної політики в цьому відношенні містить в собі цікавий досвід переходу від колективних форм власності та розподільчої системи часів «воєнного комунізму» до специфічної форми часткового допуску капіталістичних елементів при збереженні державного управління економікою під час непу. За тих умов влада не відмовилася від контролю

над ситуацією в країні, що знаходило свої прояви не лише у політичній сфері, а й в економіці. Надзвичайні органи радянської влади за тих умов створюються та функціонують як інструмент радянської влади у проведенні класово орієнтованої репресивної політики, вирішуючи в тому числі й цілу низку завдань стосовно формування радянської системи управління економікою.

Обрана для дослідження тема досить складна. Дисертантка підійшла до неї не спрощено, а здійснила глибокий, неупереджений аналіз, намагаючись розібратися у питаннях, які й дотепер контроверсійно оцінюються у наукових колах України. Позитивними рисами дисертаційного дослідження є наукова об'єктивність, виваженість та обгрунтованість оцінок історичних фактів і явищ.

Очевидною перевагою роботи є постановка досліджуваної проблеми в її історичному та міждисциплінарному планах. Авторці вдалося реалізувати поставлену наукову задачу в історичному сенсі із заглибленням в її правничий аспект, без якого б висвітлення даної проблематики не було б повним.

Структура дисертації чітка й логічно обгрунтована для розкриття поставленої мети та реалізації завдань дослідження.

Дисертаційна тема для свого повного розкриття вимагала від здобувачки узагальнення та критичного осмислення великого масиву літератури, а також здійснення глибокого археографічного пошуку. Аналізуючи історіографічний доробок своїх попередників, авторка переконливо доводить, що питання економічного сегменту в діяльності органів державної безпеки в часи нової економічної політики в цілому, як і аналіз різних методів і засобів їх функціонування, широкий спектр повноважень до сьогодні не були предметом окремого комплексного дослідження вітчизняних та зарубіжних істориків. За цим стоїть низка об'єктивних та суб'єктивних причин, серед яких є і недоступність певних

комплексів джерел, і складність аналізу документальних матеріалів, як статистичних, так і текстуальних.

Дисертантка здійснила ретельний джерелознавчий аналіз наявних джерельних комплексів, подала аргументовану характеристику ступеня її репрезентативності.

Важливою перевагою даної роботи є включення в джерельну базу матеріалів слідчих справ на осіб, засуджених за дійсні кримінальні злочини. Останні тривалий час залишалися не в повній мірі використаними дослідниками, оскільки в центрі їх уваги, як правило, перебувають справи, порушені за так звані «контрреволюційні злочини». Серед нових, цікавих документів вперше вводяться до наукового обігу матеріали справ оперативної розробки, які складаються з первинних оперативних документів, ретельне дослідження яких привідкриває завісу повсякденної роботи органів держбезпеки.

Інформаційно насиченими, хоча й складними для опрацювання, є матеріали відомчої статистики, які також були залучені С.Лясковською при підготовці дисертації, і на підставі яких складені таблиці у додатках. При цьому дисертантка не просто копіює дані з архівних справ, вона встановлює розбіжності між кількісними показниками, аналізує, робить узагальнення й висновки. Вважаю, що наведені у дисертації цифрові дані можуть бути використані дослідниками й для аналізу інших сюжетів 20-х рр. ХХ ст.

Авторкою було використано матеріали 7 архівів України та Російської Федерації (загалом 46 фондів).

Не викликає заперечень запропонована і застосована структура дослідження, що має, крім традиційного, чотири тематичних розділи і низку підрозділів.

У другому розділі дисертації авторка вдається до аналізу головних ідеологічних, політичних, соціально-економічних та юридичних чинників, які мали визначальний детермінуючий вплив на трансформацію органів

ВУНК в ДПУ УСРР, його статус, організаційні форми, методи та напрями діяльності в економічній сфері. При цьому авторка переконливо доводить, що упродовж досліджуваного періоду в діяльності органів державної безпеки чітко простежується «класова лінія». Це позначилося передусім у тому, що у фокусі уваги економічних підрозділів ВУНК – ДПУ УСРР опинилися як представники «колишніх», відсторонених від влади, верств населення, так і так званої « нової буржуазії », об'єднані поняттям «непмани».

У дисертації аналізується комплекс повноважень, якими були наділені органи ВУНК – ДПУ, в тому числі правом винесення позасудових вироків; простежується процес розширення кола злочинів, до яких могла застосовуватися позасудова репресія, що дозволяє розширити наші уявлення про процес і механізми утвердження в державі тоталітарного режиму.

Найбільш новаторськими є підрозділи третього розділу дисертації, де розкривається таємний інструментарій, яким користувалися органи державної безпеки. Послідовно й ретельно аналізуються форми залучення громадян до конфіденційного співробітництва з органами ВУНК – ДПУ УСРР, а також критерії, за якими люди потрапляли до списків «економічно неблагонадійних осіб».

Основним базовим є четвертий розділ дисертації, в якому детально проаналізовано причини, прояви та види злочинів у сфері економіки, яким протидіяли органи державної безпеки. Розглянуто не лише специфіку боротьби з різними злочинами (засоби, механізм взаємодії з іншими інститутами правоохоронної системи, державними органами, створення тимчасових організаційних структур тощо), а й наведено приклади викриття дійсних і надуманих злочинних організацій, осіб, які притягувалися до кримінальної відповідальності. Проаналізовано результати цієї боротьби, її позитивні та негативні наслідки.

На підтвердження однієї з головних концептуальних тез свого дослідження щодо можливості у ході слідства перекваліфікації деяких злочинів з посадових та господарських у «контрреволюційні», С.П. Ляковська наводить чимало прикладів. Кожен з підрозділів виписаний з глибоким знанням найдрібніших деталей перебігу подій, персоналій – як фігурантів кримінальних справ, так і співробітників органів ВУНК – ДПУ УСРР.

У п'ятому розділі досліджуються не менш важливі, ніж боротьба зі злочинністю, складові в діяльності органів держбезпеки в період непу. Так, зокрема, С.П.Ляковська розглядає проблему встановлення контролю з боку економічних підрозділів над виробничою сферою, наводить класифікацію організаційних форм, за допомогою яких органи державної безпеки контролювали діяльність господарських наркоматів і підприємств, передусім державної форми власності. Дисертантка не обходить своєю увагою і таку важливу складову в процесі функціонування державного механізму, як перетинання повноважень органів державної безпеки з іншими державними інститутами, які, в силу наданих їм компетенцій, контролювали і здійснювали нагляд за фінансово-виробничою сферою суспільства. Цікавими є сюжети щодо залучення органами держбезпеки висококваліфікованих спеціалістів інших відомств, їх використання для розв'язання завдань радянської спецслужби.

З'ясовуючи причини, хід і наслідки участі органів державної безпеки у розв'язанні соціально-економічних проблем, С. Ляковська доводить, що ефективність у вирішенні цих завдань залежали не лише від чисельності й виконавчої дисципліни співробітників органів, а й від широких повноважень, наданих їм як каральним органам, яких не мали інші радянські, передусім господарські структури. При цьому С.Ляковська слушно зазначає, що в решті решт закріплення за органами державної безпеки права втручатися в будь-які сфери соціально-економічного життя

призвело до зміцнення в них відчуття вседозволеності та зростання культу сили.

У положеннях, що виносяться на захист, сформульовано виважені підсумкові твердження. Важливим підсумком роботи є запропоноване авторкою сбалансоване бачення ролі органів державної безпеки в Україні за часів непу, яке дозволило деталізовано розглянути їх роль у подоланні реальної злочинності, наголосивши при цьому на небезпеці надання будь-якому державному органу надзвичайно широких каральних та управлінських повноважень.

Як і будь-яка новаторська та складна наукова робота, дане дослідження запрошує до плідної дискусії. В цілому позитивно оцінюючи дослідження С.П.Лясковської, вважаю за необхідне висловити ще деякі зауваження та уточнення:

1. Авторка іноді потрапляє під вплив архівних документів досліджуваного періоду і не завжди втримується як від висновків, нав'язаних ними, так і від відповідної стилістики.

2. Наголосивши на наявності дискусії з приводу термінології стосовно новоутворених владою більшовиків структур, покликаних забезпечувати «революційну законність», авторка не викладає своєї позиції стосовно коректності застосування термінів «правоохоронні органи», «каральні органи», «органи державної безпеки» до надзвичайних структур радянської влади.

3. Було б бажаним окремий підрозділ дисертації присвятити аналізу соціального портрету осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за злочини, вчинені у сфері економіки, що дозволило б реконструювати соціальні параметри людини, що маркувалася радянськими органами державної безпеки як правопорушник.

4. У підрозділі 2.2 (на с.121) дисертації зазначено, що «Економічний відділ (ЕКВ) трансформувався в Економічну частину (ЕКЧ), а згодом в Економічне управління (ЕКУ)», проте в роботі не вказано, коли саме та у

зв'язку з чим відбувалася зміна статусу структурного підрозділу, чи пов'язано це було зі звуженням/розширенням його компетенції, чи були інші причини.

5. На с.120 та 123 дисертації перераховано види злочинів, які, відповідно до «Положення про ЕКУ ДПУ РСФРР» (1923 р.) та Постанови ВУЦВК і РНК УСРР від 9 червня 1926 р., входили до компетенції ЕКУ. Серед них немає контрабанди, боротьба з якою розглядається в дослідженні, що є логічним, виходячи із заявленої теми. Проте авторка не дає пояснень, чому боротьба з цим злочином не входила до компетенції економічних підрозділів.

6. У дисертації необхідно було більше уваги приділити висвітленню в пресі та резонансу на кримінальні справи, порушені за господарські чи «контрреволюційні» злочини. В такий спосіб можна було б показати, як на основні матеріалів кримінальних справ, оприлюднених через радянську пресу, влада трансливала населенню стандарти норми та порядку, формуючи в такий спосіб нову нормативну систему радянської держави.

Однак вказані зауваження, побажання та уточнення не впливають на загальну позитивну оцінку рецензованої роботи, яка є самостійним, оригінальним, завершеним дослідженням. Автореферат дисертації повністю розкриває зміст і підсумки проведеного дослідження. Основні положення дисертації викладені у 42 публікаціях, з яких 2 монографії та 30 статей у фахових виданнях.

Виходячи із зазначеного вище, можемо зробити загальний висновок, що дисертація Світлани Петрівни Лясковської «Діяльність органів ВУНК – ДПУ УСРР у галузі економіки: політико-організаційні основи та специфіка (1921 – 1928 рр.)» виконана на високому науковому та професійному рівні, є самостійною науковою працею, яка має теоретичне та науково-практичне значення, вирізняється новизною отриманих результатів та відповідає вимогам МОН України і пункту 10 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового

співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р., а її авторка заслуговує на присвоєння їй наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Доктор історичних наук,
професор, завідувач кафедри соціології
Українського католицького університету

О.К. Міхеєва

Підпис д.і.н., професора О.К. Міхеєвої засвідчую
Інспектор з кадрів

О.В. Клошник

Перший проректор

Т.Д. Добко